

Društveni ugovor elite naspram svakodnevnoga društvenog ugovora u Bosni i Hercegovini

Roberto Belloni i Jasmin Ramović

Novembar, 2018.

- U Bosni i Hercegovini danas postoje dva društvena ugovora: „društveni ugovor elite“, koji iskorištava ključna pitanja konflikta kako bi se održao *status quo* i očuvala moć relativno male klike, te „svakodnevni društveni ugovor“, koji podrazumijeva građane koji pokušavaju pronaći smisao te se nositi s društvenim i ekonomskim okruženjem koje je teško narušeno ratom od 1992. do 1995. godine.
- Tokom posljednjeg desetljeća ova zemlja je bila svjedokom pojave nekoliko domaćih inicijativa koje su bile usmjerene ka rješavanju socioekonomskih pitanja zajedničkih građanima svih etničkih pripadnosti. Ove inicijative, uz dijasporu te određene segmente privrede, osporavaju društveni ugovor elite te pripremaju scenu za otporan državni društveni ugovor.
- Usprkos političkoj stagnaciji u BiH, brojne su mogućnosti koje se mogu poduzeti kako bi se pokrenuli zupčanici otpornoga društvenog ugovora.
 - Da bi se krenulo ka obuhvatnom političkom dogovoru (*Zupčanik 1*), potrebno je ohrabriti inicijative borbe protiv korupcije, naročito one koje su usmjerene ka osiguravanju neovisnog pravosuđa.
 - Kako bismo imali efikasne, pravedne i inkluzivne institucije (*Zupčanik 2*), potrebno je posvetiti pažnju domaćim inicijativama koje su usmjerene ka odgovornosti u pružanju usluga od strane institucija.
 - Da bi se osnažila društvena kohezija (*Zupčanik 3*), multietničke stranke mogu odigrati važnu ulogu tako što će se fokusirati na pitanja koja su zajednička svim građanima različite etničke pripadnosti – kao što su prava radnika – zajedno sa sindikatima te grupama iz dijaspore u čijem su središtu zanimanja pravedni uvjeti upošljavanja.

Sažetak

Ovaj sažetak pruža kratak pregled rezultata studije slučaja koja je rađena za Bosnu i Hercegovinu u sklopu projekta koji je obuhvatio dijalog i istraživanje provedeno u 11 zemalja a kroz koji se promatralo što je to što pokreće jak društveni ugovor unutar jedne države u zemljama koje su bile pogođene konfliktom i krhkošću te zemljama u tranziciji. Njime se zagovara da u BiH postoje dvije vrste društvenog ugovora – „društveni ugovor elite“ te „svakodnevni društveni ugovor“. *Društveni ugovor elite* samo ponavlja, a ne rješava ključna pitanja konflikta, te koči zupčanike jakoga i otpornog društvenog ugovora – naročito u pogledu djelotvornosti i uključenosti institucija, ali i pokušaja da se proširi i produbi društvena kohezija. Nasuprot tome, *svakodnevni društveni ugovor* pokazuje potencijal koji omogućuje rad ovih zupčanika. Sve hitnije ekonomske i društvene potrebe osporavaju razlike među osobama i grupama unutar populacije; stvaraju prilike za koheziju društva te osporavaju postojanje *društvenog ugovora elite*. Prijedlozi za politike djelovanja usmjereni su ka stvaranju jednoga državnog društvenog ugovora koji može potpomoći transformaciju trenutnih dinamika te imati pozitivan utjecaj na zupčanike jakoga društvenog ugovora. Specifično govoreći, aktivizam na lokalnom nivou, multietničke političke stranke, sindikati kao i dijaspora imaju visok potencijal da daju podršku postupnom razvoju jakoga *državnog društvenog ugovora*.

1. Uvod

Rat u Bosni i Hercegovini koji je trajao od 1992. do 1995. završen je *Dejtonskim mirovnim sporazumom* koji je imao za cilj da kontrolira tenzije između tri glavne etničke grupe – Bošnjaka, Hrvata i Srba, koji su Ustavom definirani kao konstitutivni narodi države – i očuva teritorijalni integritet države, istovremeno podržavajući unutarnju podjelu, uglavnom po etničkim linijama.¹ Provedba ovog sporazuma pokrenula je jednu od najobimnijih intervencija u svrhu izgradnje mira koje je svijet ikada dotad vidio. Širok dijapazon međunarodnih organizacija – koje je predvodio Ured visokog predstavnika (OHR) – nametao je zakone, smjenjivao demokratski izabrane zvaničnike, mijenjao pravni sustav te potpuno promijenio privredu zemlje. Međutim, u 22 godine primjene Sporazuma u državi se nije stvorio čvrst državni društveni ugovor. Umjesto toga u BiH su stvorena dva suprotstavljena društvena ugovora – „društveni ugovor elite“ i „svakodnevni društveni ugovor“.

Društveni ugovor elite obuhvaća političke elite iz tri glavne etničke skupine, s međunarodnom zajednicom, poslovnom elitom, pravosuđem i određenim dijelom civilnog društva. Ovaj ugovor iskorištava ključna pitanja konflikta – različita shvaćanja teritorijalnih granica među glavnim etničkim skupinama te etnički strukturirano upravljanje – kako bi se održao *status quo*,² to jeste, očuvala njihova moć i zadovoljili interesi relativno male klike.

Svakodnevni društveni ugovor podrazumijeva građane koji pokušavaju pronaći smisao te se nositi s društvenim i ekonomskim okruženjem koje je teško narušeno ratom od 1992. do 1995. godine. Očita

¹ Stvorena su dva polusamostalna entiteta: Federacija Bosne i Hercegovine (FBiH) u kojoj su većinski nastanjeni Bošnjaci i Hrvati, i Republika Srpska (RS) u kojoj su većinski nastanjeni Srbi. Federacija BiH je nastanjena ranije, *Vašingtonskim sporazumom*, kojim je prekinuto nasilje između Hrvata i Bošnjaka. Sporazum je potpisan 18. marta 1994.

² Roberto Belloni and Bruce Hemmer (2010): *Bosnia-Herzegovina: Constructing Civil Society Under a Semi-Protectorate*, in: Thania Paffenholz (ed.), *Civil Society and Peacebuilding: a Critical Assessment*. Boulder: Lynne Rienner: 129ff.

ograničenja elitnoga društvenog ugovora u stvaranju radnih mjesta, isporuke obrazovnih i zdravstvenih usluga te općenito u ispunjavanju zahtjeva građana mnoge je građane BiH potaknulo na to da manju vrijednost pridaju grupnim razlikama i oslanjaju se uglavnom na sebe i/ili neformalne mreže kako bi zadovoljili svoje potrebe, odnosno imali pristup uslugama i prilikama. Na taj način, oni vrše pritisak na institucije radi veće društveno-ekonomske uključenosti, što utječe na vertikalnu i društvenu koheziju unutar države.

Društveni ugovor elite i dalje ustrajava u postavljanju parametara unutar kojih se razvija i evoluirava svakodnevni društveni ugovor. Građani formiraju svoje veze, poglede i očekivanja unutar konteksta kojim dominira nacionalizmom vođen društveni ugovor elite koji je orijentiran ka očuvanju *statusa quo*. Postoje zahtjevi za institucijama i državljanstvom koji nisu nacionalistički, no oni bivaju gurnuti u stranu i njihov prostor za manevriranje je izuzetno ograničen. Međutim, tokom posljednjeg desetljeća ova država je bila svjedokom nekoliko lokalnih inicijativa koje su pokušale osporiti društveni ugovor elite prosvjedima, neformalnim vijećima građana (plenumima), kao i brojnim drugim inicijativama koje su bile usmjerene ka rješavanju društveno-ekonomskih potreba zajedničkih građanima svih etničkih pripadnosti. Ovaj dokument ispituje kako ovi i drugi elementi svakodnevnoga društvenog ugovora mogu okončati društveni ugovor elite te pomoći transformaciju svakodnevnog društvenog ugovora u snažan državni društveni ugovor.

Pozadina i metodologija projekta

Ova studija slučaja koja je rađena za Bosnu i Hercegovinu u sklopu [projekta koji je obuhvatio nekoliko foruma u sferi javnih politika, kao i istraživanje provedeno u 11 zemalja](#) potkrijepljena je konceptualnim okvirom i metodologijom³ koja ispituje što je to što pokreće jak i otporan državni društveni ugovor – to jest, dinamičan društveni ugovor između države i društva, koji uključuje različite skupine unutar društva, o tome kako da žive zajedno. To podrazumijeva i način kako je moć distribuirana i kako se primjenjuje te na koji način se tokom vremena i kroz različite sfere i mehanizme posreduje između različitih zahtjeva, sukobljenih interesa i očekivanja vezanih za prava i obaveze. Tri postulirana „zupčanika“ takvoga jednog ugovora – koji su izgrađeni i duboko ukorijenjeni na istraživanju zasnovanom na dokazima i diskusijama unutar projektne radne grupe – su sljedeća:

1. politički dogovori su sve obuhvatniji i pokušavaju dati rješenja na “ključna pitanja konflikta”;⁴
2. institucije (formalne, običajne i neformalne) sve su efikasnije i inkluzivnije te imaju opsežne zajedničke rezultate koji zadovoljavaju očekivanja društva te povećavaju legitimitet države;

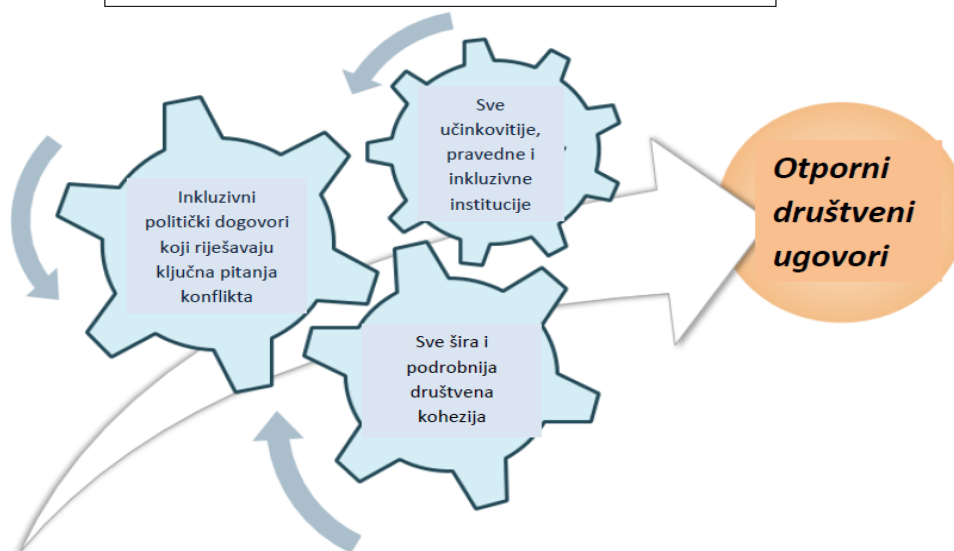
³ Za puni okvir projekta pogledati Erin McCandless (2018): Reconceptualizing the Social Contract in Contexts of Conflict, Fragility and Fraught Transition. *Working Paper*, Witwatersrand University; dostupno na: <http://www.wits.ac.za/news/sources/wsg-news/2018/reconceptualizing-the-social-contract---in-contexts-of-conflict-fragility-andfraught-transition.html> (posljednji put posjećeno 12. 11. 2018.).

⁴ Kao što je definirano u ovoj studiji, postoje otvoreni pokretači (zupčanici) konflikta i neslaganja – bilo da su po svojoj prirodi povijesni ili suvremeni – i oko kojih se dogovaraju vodeće stranke, kako bi pokrenule konflikt i neslaganje, o kojima se onda raspravlja u areni politika na nivou cijele države, i koje nakon određenog vremena počnu da se šire na većinu, ako ne i na cijelu populaciju. U idealnim situacijama oni se odražavaju i na formalne dogovore ili mehanizme te tako omogućavaju ispitivanje toga kako država i društvo rješavaju sukobe. (McCandless, 2018).

3. društvena kohezija je sve šira i detaljnija, gdje se društvo, putem formalnih i neformalnih veza i interakcija, povezuje horizontalno (između građana i skupina građana) te vertikalno (između građana/skupina i države).

U ovom istraživanju se procjenjuje vrijednost ovih predloženih zupčanika i njihove međusobne interakcije te implikacije toga na postizanje i očuvanje mira.

Slika 1: Tri zupčanika otpornih društvenih ugovora

Sfere i vezani institucionalni mehanizmi „stvaranja društvenog ugovora“ – koji su centralni za okvir, kao i nalazi ove studije – konceptualizirani su na sljedeći način: *oni koji stvaraju mir* – mirovni sporazumi ili politički dogovori; *prijelazni* – komisije za istinu i pomirenje; *upravni* – uključujući i formalne mehanizme (kodificirane strukture vlasti, formalne institucije, planove državnog razvoja, okvire dekoncentracije vlasti/politika); *hibridni mehanizmi* (u kojima postoji interakcija između religijskih/običajnih i nedržavnih aktera) i *svakodnevni* – građanske akcije ili prakse, norme, običaji. U ovoj studiji svakodnevna sfera služi kao lakmus test granice do koje formalizirani sporazumi ili procesi na viskom nivou predstavljaju šira društvena stajališta.

Istraživanje je utemeljeno na nalazima triju fokus grupa koje su održane u Jajcu, Doboju i Tuzli u januaru i februaru 2017. godine. Kako bi se izvršila triangulacija nalaza, održano je dvanaest polustrukturiranih intervjua sa zvaničnicima iz međunarodnih organizacija, kao i s predstavnicima institucija državnog nivoa i nevladinih organizacija te s lokalnim akterima. Održana je i radionica s predstavnicima stručne domaće akademske zajednice u junu 2017. godine. Također su konzultirana ispitivanja javnog mijenja, izvještaji te sekundarna literatura.

2. Sažetak i analiza ključnih nalaza

Kroz prizmu ova tri „zupčanika“ društvenog ugovora, koji su opisani u kvadratu iznad, i uz poklanjanje posebne pozornosti na napredak postignut u rješavanju onoga na što se referiramo kada govorimo o dva „ključna pitanja konflikta“, ova studija slučaja proučava *Dejtonski mirovni sporazum*

– najsvježiji i najopsežniji pokušaj političkog dogovora u BiH – kako bi ocijenila napredak ka otpornom društvenom ugovoru. Kao što je to ilustrirano ovim slučajem, *Dejtonski mirovni sporazum* je rezultat kompromisa između zaraćenih strana. On je također uspostavio OHR da nadzire civilne aspekte provedbe Sporazuma, a države uključene u sklapanje *Dejtonskog sporazuma* uključio je kroz Vijeće za provedbu mira. Ured visokog predstavnika je pokušao da omogući stvaranje društvenog ugovora (*Zupčanik 1*), čak i usvajanjem obvezujućih odluka u situacijama u kojima se pokazalo da lokalni akteri nisu bili u stanju ili nisu bili voljni djelovati. Ovaj mehanizam, međutim, nije umanjio moć lokalnih elita koje su se ujedinile u nepisani društveni ugovor elite kako bi očuvale *status quo* eksploatacijom strahova zajednice i patronatom – naročito kontrolom nad upošljavanjem u javnom sektoru. Ovim je zagaraniran jedan nivo društvenog mira usprkos činjenici da i državne i lokalne birokracije imaju veoma loš učinak u pružanju usluga (*Zupčanik 2*).

Iako je sveukupan kontekst neprikladan za nastanak građanskog identiteta i nenacionalističkih oblika mobilizacije, građani BiH su uspjeli očuvati određene aspekte svoje povijesne tradicije suživota. To je naročito vidljivo u svakodnevnim interakcijama. Ekonomske potrebe, kao i vlastiti interesi, čine takve interakcije čestim te pomažu u stvaranju oblika društvene kohezije (*Zupčanik 3*). Privreda pruža prilike za međuetničku suradnju, koje u značajnoj mjeri podržava bh. dijaspora investicijama, prijenosom znanja te pošiljkama novca. Lokalne i neformalne skupine građana mogu dalje doprinijeti dugoročnoj promjeni svijesti građana tako što će preusmjeriti pažnju javnosti od etničkih pitanja ka društveno-ekonomskim problemima koji su zajednički građanima različitih etničkih pripadnosti.

To je pozadina na osnovu koje se pristupa ovim trima zupčanicima jakoga i otpornog društvenog ugovora u dijelu koji slijedi.

2.1. ZUPČANIK 1: Politički dogovori kojima se rješavaju ključna pitanja konflikta

Naša studija je pokazala da je *Dejtonski mirovni sporazum* bio postavljen naopako u tome što je bio usmjeren na rješavanje institucionalnih mehanizama i sfera stvaranja društvenog ugovora kako bi se prenio i proveo jer je imperativ koji ga je gurao naprijed bio okončanje rata, a ne izgradnja održive države. Najprije, iako je *Sporazum* očuvao jedinstvo države, podijelio je BiH u dvije administrativne jedinice koje su organizirane po etničkim linijama. Uz to, institucionalizacija etničke pripadnosti na svim nivoima vlasti garantirala je poslijeratnu istaknutost onih istih političkih stranaka koje su vodile rat te je time utrt put stvaranju društvenog ugovora elite.

Mirovni sporazum nije obraćao pažnju na funkcionalnost institucija koje će uskoro biti uspostavljene. Kompleksna institucionalna struktura, koju je stvorio *Dejtonski sporazum*, išla je ruku pod ruku sa stvaranjem nezgrapnoga administrativnog aparata. Postojanje različitih nivoa vlasti te preklapanje nadležnosti na državnom, entitetskim, kantonalnim i općinskim nivoima rezultiralo je čestim etničkim nadglasavanjem, paralizom politika djelovanja, stvaranjem neformalnih mreža i korupcijom.⁵ Ne samo da je ovakav sustav stvorio neefikasnu i korumpiranu privredu već je i predao kontrolu nad radnim mjestima u napuhanom javnom sektoru nacionalističkim političkim strankama

⁵ Roberto Belloni & Francesco Strazzari (2014): Corruption in Post-Conflict Bosnia-Herzegovina and Kosovo, *Third World Quarterly* 35 (5): 855ff.

te uspostavio veliku birokraciju koja im je odana. Rasprostranjeni klijentelizam još više doprinosi demobilizaciji političke i društvene opozicije.

“Gdje je puno baba, kilava su djeca” – komentar je učesnika fokus grupe održane u Tuzli o kompleksnosti državne institucionalne strukture.

Jedna je od iznimnih institucija koja je ustanovljena *Dejtonskim mirovnim sporazumom*, iznimna po tome što se s vremena na vrijeme bavi ključnim pitanjima konflikta, Ustavni sud BiH. To je glavna hibridna institucija u državi koja je sastavljena od šest domaćih sudaca – dva Bošnjaka, dva Hrvata i dva Srbina – kao i tri međunarodna suca koje bira Europski sud za ljudska prava. Sastav ovog suda rezultirao je uravnoteženim pristupom etnički obojenim pitanjima, a odluke koje Sud donosi smatraju se korisnim za sve građane koji žive u ovoj državi bez obzira na njihovo etničko porijeklo. Ovo je naročito vidljivo u presudama Suda u pitanjima diskriminacije na osnovu etničke pripadnosti. Ponajprije, u svojoj presudi iz 2002. godine, u slučaju „konstitutivnih naroda“, Ustavni sud je presudio protiv institucionalne segregacije i diskriminacije na nacionalnoj osnovi te tako otvorio put zastupljenosti sva tri konstitutivna naroda u oba administrativna entiteta.⁶

Etnički strukturirano upravljanje koje je nametnuo *Dejtonski mirovni sporazum* osporila su dva građanina BiH, pripadnici bh. nacionalnih manjina – po etničkoj pripadnosti jedan od njih je Jevrej, a drugi Rom; oni su tvrdili da su marginalizirani odredbama *Mirovnog sporazuma* koje ih onemogućavaju da se natječu za javne pozicije. Njihov slučaj, poznat kao „Sejdić i Finci protiv Bosne i Hercegovine“ pokrenut je pred Europskim sudom za ljudska prava 2009. godine. Sud je presudio da su nacionalne manjine uskraćene za prava da se natječu za određene javne pozicije te je urgirao na BiH da izmijeni Ustav u dijelu o izboru članova Doma naroda te članova Predsjedništva.

Ne samo da ova presuda nije provedena – jer bi time bio narušen etnički sustav upravljanja koji održava nacionaliste na vlasti – nego je bila neuspješna i u mobilizaciji običnih ljudi, koji su obično ili nezainteresirani ili razočarani kada su u pitanju ustavna pitanja i generalno sfera politike. Nedostatak zainteresiranosti građana se odražava i u primjetnom opadanju izlaznosti na izbore, što je znak niske vertikalne društvene kohezije u državi (vidi 2.3.).⁷ Značajan dio onih koji još uvijek glasaju ukorijenjen je u patronatske mreže političkih stranaka; oni tako koristi svoje glasačko pravo kako bi sačuvali posao ili ostvarili druge pogodnosti. Uz to, brojni su slučajevi u kojima građani namjerno prave svoje glasačke listiće nevažećim: odbijaju glasati za kandidate na listama te dopisuju svoje kandidate ili pišu na njima poruke izražavajući tako netrpeljivost prema političkim elitama.⁸

⁶ Christopher McCrudden & Brendan O’Leary (2014): *Courts and Consociations*. Oxford University Press: 86f. Važno je napomenuti da presuda nije provedena ni u jednoj instituciji u državi.

⁷ Stalni pad izlaznosti birača u FBiH: Sarajevo primjer sve veće apstinencije (2016): [mojportal.ba](http://www.mojportal.ba) (4. 10. 2016.); dostupno na: <http://www.mojportal.ba/novost/234618/Stalni-pad-izlaznosti-biraca-u-Federaciji-Sarajevo> (posljednji put posjećeno 20. 10. 2016.). Na primjer, u centralnoj sarajevskoj općini samo 43 posto biračkog tijela je glasalo na izborima 2016.

⁸ *Rama-Prozor Info* (2014): Smiješna strana izbora: Što su birači pisali po listićima (13. 10. 2014.); dostupno na: <https://www.rama-prozor.info/clanak/smijesna-strana-izbora-sto-su-biraci-pisali-po-listicima/9749> (posljednji put posjećeno 30. 4. 2018.).

“Boli me kada čujem da ljudi govore *ovo je naša krivica, mi ih biramo na izborima*. To ne može biti tačno, jer blizu 50% građana ne glasa na izborima; ljudi su jednostavno razočarani u sustav” – navodi učesnik fokus grupe održane u Jajcu.

2.2. ZUPČANIK 2: Institucije rade učinkovito i na inkluzivan način

Inkluzija, promatrana kroz prizmu zastupljenosti triju konstitutivnih naroda u institucijama, veoma je visoka. Bošnjaci, Hrvati i Srbi su svi zastupljeni u vlasti i državnim birokracijama, dok u lokalnim institucijama uglavnom dominiraju ili Bošnjaci i Hrvati (u FBiH) ili Srbi (u RS-u). Ipak ova etnička uključenost ne daje automatski državi legitimitet zbog lošeg učinka institucija na svim nivoima.

“Gdje god da se okrenemo, sva vrata su za nas zatvorena” – završna je izjava učesnika fokus grupe održane u Jajcu o učinku javnih institucija.

Na institucije se uglavnom gleda kao na nedjelotvorne, nepravedne i nepredvidive – naročito kad ih se uspoređuje s predratnim jugoslavenskim institucijama koje su pružale socijalnu skrb te univerzalnu zdravstvenu zaštitu. Prema svim indikatorima, učinak javnih institucija i usluga u BiH je ispod regionalnog prosjeka, uključujući transparentnost, tretman građana, vrijeme koje je potrebno da se dobiju određene informacije ili usluge, kao i cijene javnih usluga.⁹

Promjena od predratna široko obuhvatne socijalne skrbi i zdravstvene zaštite u veliku nesigurnost u pogledu obveza za dobrobit građana natjerala je građane da se sve više oslanjaju na *štelu*¹⁰ — što je kulturološki ukorijenjena praksa stvaranja jakih veza u društvu, odnosno mreža veza koje se koriste u mnogim aspektima javnog života te uključuju širok spektar ponašanja, od činjenja malih usluga do očiglednih oblika korupcije. Građani u BiH se oslanjaju na ove veze uglavnom kako bi ispunili prazninu nastalu neuspješnom tranzicijom javnih institucija ka demokraciji, naročito u pružanju usluga i prilika za zapošljavanje.

Prema izvještaju UNDP-a, na uzorku od 1.600 osoba, nevjerovatnih 95% ispitanika vjeruje da je potrebna *štela* kako bi se imalo pristup zdravstvu, obrazovanju, zaposlenju i dokumentima.

Uz to što su neefikasne, usluge se uglavnom pružaju na osnovu etničkih kriterija, pa tako ponavljaju podijeljenost društva i onemogućavaju razvoj otpornoga državnog društvenog ugovora. Važno je naglasiti da je obrazovni sustav *de facto* podijeljen u tri različita nastavna programa, po kojima su učenici podijeljeni na osnovu svoje deklarirane nacionalne pripadnosti. U nekim dijelovima BiH obrazovanje je organizirano po principu „dvije škole pod jednim krovom“;¹¹ škole su podijeljene u odjele za Hrvate i odjele za Bošnjake. Čak i u slučajevima gdje djeca Bošnjaci i Hrvati pohađaju istu školu, izloženi su „svome“ nacionalnom nastavnom programu.

⁹ Vijeće za regionalnu suradnju (2016): *Balkanski Barometar 2016*, Sarajevo: 105ff.

¹⁰ Čarna Brković (2015): Management of Ambiguity: Favours and Flexibility in Bosnia and Herzegovina, *Social Anthropology* 23 (3): 268ff.

¹¹ Pogledati A.D.Tveit, D.L.Cameron, and V.B. Kovač (2014): »Two Schools under one Roof« in Bosnia and Herzegovina: Exploring the challenges of group identity and deliberative values among Bosniak and Croat students, *International Journal of Educational Research* vol. 66: 103ff.

Mladi se suočavaju s nedostatkom prilika za zapošljavanje. Visok nivo nezaposlenosti, za koji domaće institucije procjenjuju da iznosi 43%, uz činjenicu da je najveći broj radnih mjesta vezan za javni sektor kojim upravljaju političke elite, još više utječu na to kako građani gledaju na svoje institucije. Nadalje, sve veće kršenje radničkih prava — jer sudstvo često ne procesuirá kršenje Zakona o radu — nije pomoglo toj situaciji. Dijaspóra ima važnu ulogu jer investira sredstva i stvara radna mjesta te prenosi važna znanja o poslovanju utemeljena na profesionalnim standardima koji se primjenjuju u inostranstvu.¹²

Postoje oblici političkoga i društvenog prosvjeda, no često su onemogućeni strahom od odmazde vlade. U februaru 2014. godine veliki prosvjedi su se dogodili u različitim dijelovima Federacije BiH; bili su odraz nezadovoljstva zbog društvene nepravde zajedničke ljudima svih etničkih pripadnosti. To je dovelo do stvaranja plenuma (neformalnih vijeća građana) koji su od političkih vlasti zahtijevali društveno-ekonomske reforme.¹³ Kao rezultat tih inicijativa pet kantonalnih vlada je dalo ostavku, a u određenim kantonalnim skupštinama su opozvane neke od njihovih privilegija. Usprkos činjenici da je jako teško bilo održati momentum borbe protiv vlasti, određene skupine koje su nastale iz tih plenuma i dalje nastavljaju da se bore s političkim elitama.¹⁴ Ako privreda nastavi stagnirati, bit će teško održati društveni mir patronatom. Dok će građani koji su dio nacionalističkih patronatskih mreža najvjerojatnije ostati „odani“ institucijama, drugi će birati između „izlaska“ ili „glasa“.¹⁵ Kontinuirana migracija predstavlja izlazak građana iz političkoga i ekonomskog sustava koji nije u stanju da se pobrine za njihove potrebe. Istovremeno se među onima koji ostaju čuju novi glasovi.

“ ... mi jednostavno odustanemo na pola puta. Postali smo zadovoljni malim ustupcima koje nam vlasti daju. Nismo bili uporni”, kaže učesnik fokus grupe održane u Jajcu u svojoj kritici upornosti prosvjednika iz 2014. godine.

Na primjer, tokom 2016. i 2017. godine opetovano se prosvjedovalo protiv podjele škola po etničkim linijama,¹⁶ dok su prosvjedi protiv političkih elita i pravosuđa — koje su predvodili očevi dvaju mladih muškarca čije je ubojice navodno zaštitila policija — eruptirali tokom 2018. godine.¹⁷

2.3. Zupčanik 3: Širenje i produbljanje društvene kohezije

Bosanskohercegovačko državljanstvo nije identitet s kojim se poistovjećuju svi građani u BiH, što uz slabu efikasnost institucija onemogućuje vertikalnu koheziju društva. Takav stav odražava kontinuirani utjecaj prvoga ključnog pitanja konflikta, koje se ponavlja kroz tri različita narativa službenog sjećanja. Potencijalne alternative nenacionalističkim narativima — kao što su antifašistički

¹² Sebina Sivac-Bryant (2016): *Re-Making Kozarac: Agency, Reconciliation and Contested Return in Post-War Bosnia*, London: Palgrave Macmillan: 175ff.

¹³ Pogledati u: Roberto Belloni, Stefanie Kappler, and Jasmin Ramović (2016): *Post-Liberal Peace Transitions: Between Peace Formation and State Formation*, in: Oliver P. Richmond and Sandra Pogodda (eds.), *Post-Liberal Peace Transitions*, Edinburgh: Edinburgh University Press.

¹⁴ Kao primjer pogledati: <http://1grad1borba.org>.

¹⁵ Albert O. Hirschman (1970): *Exit, Voice and Loyalty: Responses to Decline in Firms, Organizations, and States*. Cambridge and London: Harvard University Press.

¹⁶ Pogledati: „Bosnian school pupils reject ethnic divisions“, *BBC*, (7.09.2016); dostupno na: <http://www.bbc.com/news/blogs-news-from-elsewhere-37295574> (posljednji put posjećeno 9. 6. 2017.).

¹⁷ Agence France-Presse (2018): *In Bosnia, young man's death stirs nationwide protest* (7. 7. 2018.); dostupno na: <https://www.rappler.com/world/regions/europe/206713-bosnia-nationwide-protest-david-dragicevic> (posljednji put posjećeno 21. 8. 2018.).

narativ ili onaj koji je utemeljen na bh. identitetu – ili su preslabe ili formulirane kao dio dominantno etnonacionalnih pristupa.¹⁸

Istovremeno se čini da ipak preživljavaju dijelovi horizontalne kohezije usprkos sveprisutnosti dvaju ključnih pitanja konflikta u javnom životu, a naročito u medijima. Bosna i Hercegovina ima bogatu povijest suživota i tolerancije među različitim skupinama, što je djelomično vidljivo i u želji da se premoste etničke podjele koje je nametnuo rat i obnovi društvena kohezija. Čak i u dejtonskoj BiH, u kojoj je fokus uglavnom na etničkim kategorijama, postoje brojni primjeri ljudi koji prelaze etničke granice i demonstriraju svoju volju da nastave tradiciju mirnog suživota. Jedan od najupečatljivijih nedavnih primjera su učenički prosvjedi u Jajcu koji su spomenuti ranije.

Horizontalna društvena kohezija – i vertikalna do određene mjere – vidljiva je kroz ekonomsku i društvenu suradnju *odozdo-prema-gore* ne samo u BiH već i među bivšim jugoslavenskim republikama, a koje je Tim Judah nazvao „Jugosfera“.¹⁹ Procesi ekonomskog razvoja omogućuju oblike konstruktivne interakcije usprkos teškim ekonomskim uvjetima. Neke kompanije u BiH upošljavaju ljude različitog etničkog porijekla te tako stvaraju mogućnosti za interakciju i razmjenu, naročito za mlađe generacije koje su odrasle u primarno jednoetničkim zajednicama.

„ (...) U BiH postoji jedan paralelni svijet, koji ne prati politiku na TV-u... (već se fokusira) na poslovanje, na izgradnju nečega usprkos teškoj političkoj situaciji“ – kaže zvaničnik iz međunarodne organizacije u Sarajevu.

Visoke stope nezaposlenosti i nedostatak socijalne pomoći države doveo je do porasta nejednakosti, koja je onda stvorila začetne oblike klasne politike i mobilizacije. Paradoksalno: to može imati i jednu dimenziju pomirenja jer radnici koji su iz različitih etničkih skupina mogu razviti oblike solidarnosti u borbi za svoj prava. Slučaj Sindikata radnika trgovine i uslužnih djelatnosti BiH, u koji su uključeni članovi iz oba administrativna entiteta, dobar je primjer ove rastuće solidarnosti.²⁰

Uz to, poboljšanjem ekonomskih uvjeta, stvaranjem prilika za zapošljavanje te uvođenjem profesionalnih standarda i boljih uvjeta rada dijaspora je odigrala korisnu ulogu, iako još uvijek marginalnu, doprinoseći i vertikalnoj i društvenoj koheziji. Iako je ona tokom rata na području bivše Jugoslavije 1990-ih imala uglavnom negativan utjecaj, ipak je na indirektan način doprinijela kontaktima i suradnji između zajednica tokom posljednjeg desetljeća.²¹

3. Preporuke politika

Usprkos posljedicama dvaju ključnih pitanja konflikta – različitih shvaćanja teritorijalnih granica i odanosti te etnički strukturiranog upravljanja – koja se manifestiraju u političkoj mrtvoj točki u BiH,

¹⁸ Nicolas Moll (2013): *Fragmented Memories in a Fragmented Country: Memory Competition and Political Identity-building in Today's Bosnia and Herzegovina*, *Nationalities Papers* 41 (6): 910ff.

¹⁹ Tim Judah (2009): *Yugoslavia is Dead, Long Live the Yugoslphere*, *LSEE Papers on South Eastern Europe*, London: LSE-Research on South Eastern Europe Institute, November 2009.

²⁰ Govor predsjednice Sindikata Mersihe Beširović 4. aprila 2017.

²¹ Intervju s Aišom Telalović, višom stručnom suradnicom pri Ministarstvu za ljudska prava i izbjeglice, 28. 11. 2016.

lokalni akteri, koje podržava međunarodna zajednica, i dalje mogu pronaći načine da oforme otporan društveni ugovor. Ovaj dio nudi određene preporuke za politike djelovanja koje bi mogle pomoći u stvaranju takvog ugovora.

Zupčanik 1: Inkluzivni politički dogovori koji rješavaju ključna pitanja konflikta

U idealnoj situaciji jedna široka diskusija svih političkih aktera o ključnim pitanjima konflikta mogla bi riješiti kontradiktorne odredbe *Dejtonskog mirovnog sporazuma* koje opetuju sveprisutnost ključnih pitanja konflikta u javnom životu. Imajući na umu kako nije vjerojatno da će se to dogoditi u bliskoj budućnosti, ovdje identificiramo određene mogućnosti koje se mogu poduzeti kako bi se riješila ova pitanja te krenulo ka inkluzivnijem političkom dogovoru:

- financiranje institucija za borbu protiv korupcije koje imaju potencijal da otkriju poveznice između političkih elita, poslovnog svijeta i pravosuđa;
- fokusiranje na načine kojima se može minimalizirati ili ukloniti utjecaj izvršne vlasti na pravosuđe;
- razumijevanje i uključivanje u „svakodnevni društveni ugovor“ kako bi se u obzir uzeli problemi koji kreću s lokalnog nivoa te izgradio osjećaj učešća i vlasništva nad pitanjima svakodnevnice.

Zupčanik 2: Sve efikasnije, pravednije i inkluzivnije institucije

Općenito govoreći, promoviranje demokracije je ključno za izgradnju inkluzivnih i pravednih institucija i za pružanje podrške evoluciji dvaju društvenih ugovora u BiH u jedan državni društveni ugovor. Oni koji promoviraju demokraciju na svim nivoima bi trebali:

- ohrabriti i podržati lokalni aktivizam, naročito inicijative koje se fokusiraju:
 - na pitanja koja su zajednička za sve tri glavne etničke grupe koje, tako što će tražiti od institucija da budu odgovorne, imaju potencijal da razotkriju zlokobnu vezu između političke moći, poslovnog svijeta i pravosuđa;
 - inicijative (kao što su prosvjedi, pasivni nenasilni prosvjedi, akcije građanske neposlušnosti i slično) koje zahtijevaju da se glasu običnih građana omogući kanal komunikacije s vlastima;
 - na razmišljanja o načinima poboljšanja transparentnosti te univerzalnosti pružanja usluga kako bi se na najbolji način zadovoljila društvena očekivanja koja su jednaka za sve pripadnike triju glavnih etničkih skupina, ali i za pripadnike nacionalnih manjina.

Zupčanik 3: Širenje i produblјivanje društvene kohezije

Multietničke političke stranke mogu igrati važnu ulogu tako što mogu doprinijeti većoj uključenosti institucija te jačanju društvene kohezije. Da bi bile što djelotvornije, one bi trebale:

- preusmjeriti fokus programa rada s retoričkog promoviranja svoje multietničnosti na pitanja koja su od značaja svim etničkim skupinama – kao što su ona iz svakodnevice poput zapošljavanja, borbe protiv korupcije, prava radnika, jednakih prilika te opće zdravstvene zaštite.

Da bi riješili pitanja radničkih prava, koja se često krše u mnogim dijelovima države bez obzira na etničku pripadnost, sindikati bi trebali:

- pojačati svoju prisutnost u javnoj sferi kampanjama koje su usmjerene ka podizanju svijesti radnika o samim sindikatima kao i o pravnim mogućnostima koje su im dostupne da bi poboljšali svoj status;
- raditi na svom proširenju te na tome da privuku radnike iz svih etničkih skupina tako što će se fokusirati na njihove potrebe, ponuditi im prilike za pravnu i financijsku pomoć u sklopu često jako dugotrajnih sudskih procesa u kojima radnici traže svoja prava.

Da bi mogla imati konzistentnu aktivnu ulogu u promoviranju provedbe *Dejtonskog mirovnog sporazuma* te podršci miru, međunarodna zajednica bi trebala:

- raditi s dijasporom, naročito s onima koju su uključeni u stvaranje novih poslovnih prilika i uvođenje viših standarda radnih uvjeta;
- pružati podršku prilikama za kombiniranje poslovnih i ekonomskih aktivnosti s jačanjem međuetničke suradnje i društvene kohezije, uz garanciju minimalnih plaća i prava radnika;
- ne ustezati se od toga da razotkriva kada političke elite koriste ključna pitanja konflikta za postizanje vlastite koristi.

O autorima

Roberto Belloni je profesor predmeta Međunarodni odnosi na Univerzitetu u Trentu, Italija. Prije toga radio je kao istraživač i predavač na Univerzitetu u Denveru, na Harvardu, Univerzitetu John Hopkins (Bolonjski centar) te Kraljičinom univerzitetu u Belfastu. Stručnjak je za međunarodnu i europsku intervenciju u postkonfliktnim društvima, naročito za jugoistočnu Europu.

Jasmin Ramović je docent na Odjelu za politiku Univerziteta u Manchesteru, Ujedinjeno Kraljevstvo, iz oblasti mirovnih studija i studija konflikta. Njegovo istraživanje se fokusira na lokalne aktere u sredinama pogođenim konfliktom, sa specifičnim osvrtom na ekonomsku dimenziju njihove svakodnevice. Zanima se za interdisciplinarnu proučavanja međunarodnih odnosa, naročito za kombinaciju antropologije, međunarodne političke ekonomije te mirovnih studija i studija konflikta.